ستراتیژیەتی دەق و جیاوازەكانی خوێندنەوە

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(1)

دەق بە پێی باكگراوەندی فیكری و فەلسەفی هەڵگری كۆمەڵێك پێناسەی جیاوازە، (ژۆلیا كریستیڤا) دەڵێت: دەق بە گشتی ناچێتە سەر رەچەلەكی زمان بەڵكو لە مەسەلەی ئەسڵی زمان خۆی دەرباز دەكات و لە میانی پانتاییەكانی دەقدا بە هەڵكۆڵینی هێلێكی ستوونی هەڵدەستێت، لەوێشەوە بە نموونەی دەلالەتەكان دەگات كە زمان لە حاڵەتی وێنەگرتن و گەیاندن نەیتووانیووە بیگەیەنێت، ئەگەرچی وا ناونراوە (بڕوانە جولیا كریستیڤا– علم النص ل8.)

لێرەدا نەچوونە سەر ئەسڵی زمان بەو مانایە دێت كە دەق بەردەوام لە نێو زماندا لە كەشفكردندا خۆی هەڵدەگرێتەوە، لەوێوە دەشێ هەموو ئەو ماناو دەلالەتانەیان لەخۆ حەشار دابێت، كە وەك باكگراوەندی مەعریفی و سۆسیۆلۆژی و دەروونی و مێژووی خۆیان دەنوێنن. كەواتە ئەگەر لە لایەك نەچوونە سەر ئەسڵی زمان تەعبیر لە داروتانی زمان بكات و لەوێوە داهێنان زمان بدوێنێت، ئەوە بە دیوەكەی دیكە نەچوونە سەر ئەسڵی زمان خۆ لادانە لەو باكگراوەندە، نەك لە پێناو لە بیر كردن بەڵكو لە پێناو دووبارە بە بیر هێنانەوە، كەواتە خۆلادان لێرەدا بە قەد ئەوەی مانای بە بیر هێنانەوەو بونیادنانەوەیەكی دیكەی حیاواز دەنوێنێ ئەوەندە لایەنە نێگەتیفەكە جێبەجێ ناكات.

هەر لێرەوە دەتوانین بڵێین نەچوونە سەر رەچەلەكی زمان وەك چۆن بە بیر هێنانەوەی باكگراوەندی زمانە بە دیوەكەی دیكەش سەرەتایەكی دیكەی دەستپێكردن وازی دەكات. بەو مانایەش دەشێ هەر دوو رووەكەی نەچوونەوە بۆ سەر رەچەلەكی زمان دەلالەتیش تەعبیر لە ناكۆتای جیاوازییەكان دەكات ئەو جیاوازییانەی كە پێكهاتەیەكی بێ سنوور دەنەخشێنێن، یان بە مانایەكی دیكە دەشێ بڵێین دەق هەڵگری پرس و گومانە، لەوێشەوە هەموو باوەكان تێكدەشكێنێت و راڤەكردنێكی دیكەی جیاواز بە پەیوەندییەكان دەبەخشێت.

کەواتە زمان لە دەقی ئەدەبیدا لە ڕێ''ەی زەمەن و شوێن و مێژووەوە وەك بوونەوەرێکی جولاّو دێتە ناوەوە، هەر لەوێشەوە داهێنەر دەتوانێت زەمەن و شوێن و مێژووی تایبەت بەخۆی بخاتەوە، بەو مانایەش هەر چەندە زمان قوڵتر خۆی بنوێنێ ماناو دەلالەتەکانی زێترو بەرفرەوانتر دەبن. بەلاّم ئەگەر باکگراوەندی زمان جۆرێك لە جێگیربوون لەخۆ بگرێت نووسەری داهێنەر لەوێوە جێگیرنەبوون پراکتیزە دەکات کە داهێنان لە دڵەڕاوکێ نابێتەوە.

کەواتە قسەکردن لە سەر داهێنان بەشێکی زۆری قسەکردنە لە سەردەلالەتە جێگیرنەبووەکانی زمان، لێرەدا دەتوانین بڵێین دەق لە دەنگدانەوەی ئاستە پەنهان و جیا جیاکانی گوتندا خۆی هەڵدەگرێتەوە، یان بە مانایەکی دیکە لە دەستکاریکردنی گوتن خۆی وازی دەکات، بەلاّم کاتێك گوتن دەتوانێ دەق وێنە بکات کە دەربڕی ئازادییەکانی خۆی بێ، کە بتوانێت نەگوتراوو ئاستەجیاوازییەکانیان بەرجەستە بکات، ئەوەش ڕاستەوخۆ بە پرۆسەی خزینی زمانمان پەیوەست دەکات و دەکەوێتە دەرەوەی گەیاندنو دەلالەتکردنەوە، بەلاّم نەك بەو مانایەی کە نکۆڵی لە گوتراوەکان بکرێت، لەو حاڵەتەدا گوتراوەکان دەبنە بەشێك لە یادەوەری دەق و چینێك لە چینەکانی ماناو دەلالەت، لێرەدا دەق وەك (بارت) دەڵێت: نە کۆنترۆڵکردنەو نە ئیستهلاککردن، بەڵکو هەوڵدانە بۆ خۆ والاّکردن. (بڕوانە: ئاگایی زمان زمانی ئاگایی ل61).

کەواتە دەقی ئەدەبی بونیادێکی کراوەیە و قابیلی دامەزراندنی بەردەوامە، یان بە مانایەکی دیکە لە بەر ئەوەی کراوەیە بۆیە دەشێ هەڵگری خوێندنەوەی بەردەوام بێت، بەلاّم وەك گوتمان (کرانەوە) ئاستی جیاواز و ڕەهەندی جیاواز لەخۆ دەگرێت، چونکە ئەگەر یەکەمین کەرەسەی دەقی ئەدەبی زمان بێت و لەوێوە (کرانەوە) بتوانێت بە جۆرێك لە جۆرەکان خۆی بسەپێنێت، دووەمین کەرەسەی دەقی ئەدەبی جوانگوتنە، وەك چۆن ئاستی سێیەمیش میکانیزمی کارکردنە، یان چیگوتن، کە ئەو بونیادەیە ئاست و چینی دەمەتەقێئامێز لەخۆ دەگرتووە، هەر لەوێشەوە بە خوێنەر دەگات.

چیگوتن هەڵگری خوێندنەوەو لێکدانەوەو ڕاڤەکردنی جیاوازەو خوێنەر و ئاستی خوێندنەوەی جیاواز لەخۆ دەگرێت، بە مانایەکی دیکە پانتاییەکی کراوەیە بۆ ئاڵوگۆڕکردنی جیاوازییەکان، ئەو ئاڵوگۆڕکردن و قبوڵکردنەش ئەگەر بەشێکی پەیوەندی بە زمان بکات، بەشێکی پەیوەندی بە چۆنگوتن وجوانگوتنەوە هەیە، وەك چۆن بەشێکی دیکەشی لە سەر ئەو بونیادە دەوەستێت کە داهێنەر دەیخاتەوە. نابێ لەبیرمان بچێت بەتەنها مەدلولی زمان ناتوانێت هەڵگری پێناسەی دەق بێت، ئاستە جیاوازەکانی دەق بنەخشێنێ، بەو مانایەش لەوێوە قسە لە مەدلولی زمان دەکەین کە بە هەڵکۆڵینی هێڵێکی ستوونی هەڵدەسێ، ئەو هێلەش کەشفی ماناو مەدلولی ڕۆشنبیریی و چێژو جوانی و دنیابینی و ئاستی بەرزی گوتن دەکات، لێرەدا ئەگەرچی چیگووتن و چۆنگووتن گرنگی تایبەتی خۆیان لە فرە ڕەهەندی و بەرزگرتنی ئاستی زمان و دەلالەت و دەسەلاّتی خوێندنەوەو جیاوازییەکاندا دەنوێنن، بەلاّم لە بیرمان نەچێت هەرگیز ئەوە مەرجی هاتنەوە لەگەڵ ڕاستییەکان

ناخاتەوە، بەڵکو مەرجی گومان و پرسیارە جۆراوجۆرەکانی لەخۆدا حەشار داوە، دەلالەت لەوە دەکات کە چەند توانای تەجاوزکردنی شتە باوەکانی پێیە، بە دیوەکەی دیکەش چەند دەتوانێ هەڵگری ئاستە بەرزەکانی زمان و ئیستێتیکاو چێژو مەعریفە بێت، ئەوەش هەروەك چۆن دەشێ بە شێوازی گوتن و پێکهاتەی رستە و ئاستی فیکری و مەعریفی و دەلالەتەوە پەیوەستی بکەین، بە دیوەکەی دیکە دەشێ بە نواندن و چێژو دروستکردن و داهێنانەوە بەند بێت، واتە ئەگەر دەقی ئەدەبی خۆی لە نێو وزەو هێزە دەلالەتئامێزە نەگوتراوو شاراوەکانی چیگوتن و چۆنگووتن حەشار دابێت، لەوێوە بتوانێت خۆی لەنێو زمان وئاستە جیاوازەکانی رۆشنبیریدا بدۆزێتەوە، و بە دینامیکیەتی خۆی فەزایەك بێنێتە ئاراوو بتوانێت لەو فەزا رەنگاورەنگەدا بە شێوەیەکی بەرجەستە خۆی بنوێنێ، ئیتر هەر لەوێشەوە دەتوانێت زەمەنەکان ببرێت و بە ستوونی دابەزێت و ئاسۆیەك لە چاوەڕوانی تایبەت بەخۆی بخاتەوەو ئامادەگی خۆی بسەپێنێت.

لە نێوانی چیگوتن و چۆنگوتن، لە نێوانی زمان و ئاستەکانی خەیاڵ و فیکرو مەعریفە، لە نێوانی ئیستێتیکاو چێژ، دەشێ ئاماژە بە ژانرەکان بدەین، وەك چۆن لە نێوان دەسەڵاتی رۆشنبیریی و دەسەڵاتی خوێنەردا دەشێ ئەو چاوەڕوانییە بخوێنینەوە کە دەق دەیخولقێنێ، بەڵام وەك چۆن مەرجی چیگووتن و چۆنگووتن بە ئاستەکانی زمان و رۆشنبیریی و فیکری و مەعریفییەوە بەندە، بە هەمان شێوەش مەرجی ئەو فەزا رەنگاورەنگەی کە دەق لە چاوەڕوانی خوێنەر دروستی دەکات، ئاستی هوشیاری و ئازادی و جیاوازییەکانی خوێنەری لەخۆدا هەڵگرتووە. لێرەدا دەکەوینە دووتوێی سیانەی مەرجەع و بونیادو بۆچوونی فەلسەفیەوەو لەوێوە دەشێ چەمکی دال ومەدلول دیاری بکەن.

ئەگەر وایدابنێین کە دەق بەر لەوەی بە خوێنەر بگات, یەکەیەکی فیکری و ئیستێتکی ومەعریفی سەربەخۆبێت, لەگەیشتنی بە خوێنەر یەکەیەکی فیکری و مەعریفی و ئیستێتیکی نوێ بە ناوی فەزای خوێندنەوە دابمەزرێنێ, ئەوە نووسین لەرووی دەربرینەوە نوێنەرایەتی سیستەمی مەعریفە دەکات, هەروەك ئەو فەزایەی کە بۆ خوێنەریش دروست دەبێ فەزایەکە هەڵگری کۆمەڵێك ئاست و دەریچەو خەیاڵ و یەکەی مەعریفی جیاوازو فرە رەهەند، فەزایەکی دەمەتەقێئامێزە دواجار توانای قبوڵکردنی خوێنەرو خوێندنەوەی جیاوازو ماناو بیرو بۆچوونی جیاوازو ئاستی مەعریفی جیاوازی پێیە، فەزایەکە قابیلی تەقینەوەی جۆراوجۆری ماناو خەیاڵ و ئیستێتیکا و پرشنگی جۆراوجۆری زمانەوانی و فیکری و مەعریفی چێژئامێزە، بەو مانایەش رەهەندی نووسین و خوێندنەوە رەهەندی ئاماژەو ماناو رەهەندی سیمەی جیاوازە, هەروەها هەر لەوێوە دەتوانین لە رێگەی تانوپۆکانی دەقەوە چەمکە (دەلالی–ئاماژەیی)و (مەدلول–سیمە)ەکانی دیاری بکەین، وەك چۆن لە رێگەی خوێنەرو خوێندنەوەوە دەشێ بەشداری لە داهێنانی یەکەکانی ئەو دەقەدا بکەین.

ئەگەر بتوانین بڵێین مەرجەع لە تێگەیشتنی زمانەوانیدا پانتاییەکی بەرفراوان لە رستەو دەستەواژەو

چەمکە فیکریەکان دادەمەزرێنیٚ و لەوێشەوە پێناسەی مەعریفی بۆ دەق دەخاتەوە، ئەوە هەر لە سەر بنەمای ئەو مانایەوە دەشیٚ بلێین مەرجەع لە دەسەلآتی دەقدا رەنگدانەوەی پێکهاتەی مەعریفی و فیکری و کۆمەلێك چەمك و پەیوەندی و خەیالٚ و بۆچوونی ئەو نووسەرەیە کە نوێنەرایەتی بەرهەمهێنانی دەکات.(بۆ پشتپێبەستن بڕوانە: رۆژنامەی (الزمان) ژمارە 1568 دوشەممە28/تەممۆزی 2003. نووسینی چیرۆکنووسی عێراقی (عەزیز ئەلتەمیمی).

لە بەرامبەر ئەوەش سیستەمی (بۆماوە) لە دەسەلآتی خوێنەردا، یان بە مانایەکی دیکە خەزینی رۆشنبیریی خوێنەر رەنگدانەوەی هەمان ئەو چەمکگەلەیە کەخوێنەر لە خوێندنەوەو راڤەکردن و لێکدانەوەدا دەیخاتەوە.

لێرەدا دەبینین بۆ تێگەیشتنی دەق دەکەوینە پرۆسەیەکی بەرامبەرکێوە، یان بە مانایەکی دیکە پرۆسەی دان و خواستن، خودی پرۆسەی ناوبراویش نوێنەرایەتی بە یەکگەیشتنی خوێنەرو دەق دەکات, ئەو بەریەککەوتن و بەیەکگەیشتنەش لە میانی چۆنیەتی و ئامادەیی تەواوی حالەتەکاندا ئەتمۆسفێرێکی هاوبەش بۆ خوێندنەوە دادەمەزرێنیٚ، وەك چۆن بوونی خۆیشی لەو ئەتمۆسفیرە سەربەخۆیەدا هەلدەگرێتەوە, هەر بەو مانایەش چەمکەکانی (خوێنەر-دەق) لە بەیەکداچوونی فیکرو خەیالٚ و چێژو مەعریفەوە مەرجەعیەتێك بە تەسەوری خوێندنەوە دادەمەزرێنن، بەلآم لەبیرمان نەچێت ویستی ئازادانەی خوێنەر لە رێگەی چەمکی جیاوازییەوە کار لە هەلوەشانەوەی بۆچوونی مەرجەعی و ژینگەیی دەق و شیکردنەوەی چەمکە رەفتارئامێزە فەلسەفیەکان دەکات.

لەخوێندنەوەدا هەموو تانوپۆیەك لە تانوپۆکانی دەق لە ئامادەیی و تەسەوری دیاریکراوی خوێنەردا بەشداری خۆی دەنوێنیٚ. ئەوەش ئەگەر بەشێکی بۆ مەرجەعیەت بگەڕێتەوە, بەشێکی بۆ ئامادەیی و حالەتی دەروونی و هوشیاری و ئاگایی و خەیالٚ و وێرای ئەوانەش جەربەزەیی و سەرکێشییەکانی خوێنەر دەگەڕێتەوە، یان بە مانایەکی دیکە ئەگەر سەرچاوەی مەعریفی لە تۆمارکردنی چەمك و پەیوەندییە سیاسی و مەعریفی و کۆمەلآیەتی و دەروونی و رەفتار ئامێزەکان بەشداری بکات، دەشیٚ هەموو ئەو بەهاو دەستەواژانە لە خۆبگرێت کە باکگراوەندی مەعریفی دەقیان لەسەر بونیاد نراوە, لەوێشەوە دەتوانین ئاماژە بە کرۆکی دەسەلآتی دەق بکەین، وەك چۆن گوتمان بەشێکی دەبێتە کرۆکی دەسەلآتی خوێنەریش.

لە لایەکی دیکە پۆرتریتی چەمکی دەقی ئەدەبی لە رێگەی زمانەوە خۆی نمایان دەکات ، ئیتر دەبیٚ بە جۆرێك لە جۆرەکان بڕوامان بەوە هەبێت، کە خەسلەتی سەرەکی زمانی ئەدەبی بە مانا تازەکەی ئەوەیە کە یاریکردن لە نێویدا کراوەیە، ئەوە خەسلەتی دەق بە مانا (بارت)ییەکەی بە چێژو ئیستێتیکاو دنیابینییەوە بەندە، وێڕای ئەوەش یاریکردن لە نێو ئەو بۆشاییەی کە خوێنەرو دەق بەیەکەوە دەگەیەنێت بە کراوەیی دەمێنێتەوە، چونکە وەك گوتمان فەزایەکە ئازادی رەنگ دەکات، ئەو فەزایە ئازادەش دەشیٚ بە خەیالٚ بچوێنین لەوێوە کە سنوورەکان بوونی خۆیان لە دەست دەدەن،

وەك چۆن دەسەڵات بە هەموو ماناكانەوە بوونی تەواو دەبێت، لێرەدا یاریكردنی نێو دەق دەشێ یاریكردنی نێو خەیاڵ بێت، لە یاریكردنی نێو خەیاڵیش هیچ مەعریفەو زانستێك جێی متمانەو پشت پێبەستن نین، لەوێوە براوەو دۆڕاوی تیا دەرنەكەوێت، ئیتر لەوێوە دەگەینە ئەوەی كە ئەو جۆرە یاریكردنە نە هەڵگری بیرۆكەی ئامانجی مێژووییە و نە واقیع، نە بڕوای بە تاك مانایی و تاكە راستییەكدایە نە حەقیقەتێكی رەها، زمانی دەقی ئەدەبی لەوێوە دەردەكەوێت كە هیچ مەعریفەو زانستێك جێی متمانەو پشت پێبەستن نین، بڕوای بە بردنەوەو دۆڕان لەق دەبێت كە تەواوی دوالیزمەكان تەجاوز دەكات، وەك چۆن لەوێوە وەك دیاردەیەك بەردەوام دەگۆڕێت و بەردەوام لە واقیعێكەوە بەرەو واقیعێكی دیكە هەنگاو دەنێت كە زەمەن پەرست نییە، بەڵكو لە گومانەوە راست دەبێتەوە. كەواتە ئەگەرچی دەقی ئەدەبی بونیادێكی كراوەیە و قابیلی دامەزراندنی بەردەوامە، بەڵام دەمەوێ ئەوە بە بیر خوێنەر بهێنمەوە كە لە زمانی دەقدا راستی رەها شوێنی نابێتەوە وەك چۆن تەواوی دەسەڵاتی دیكتاتۆرییانە بەتاڵدەبێتەوە هەر لە دیكتاتۆرییەتی ماناو سەرچاوەو زەمەن و دەلالەتەوە تا دیكتاتۆرییەتی نووسەرو خوێنەرو كەلتوور، لەو حاڵەتەدا زمانی دەق هەڵگری تەواوی جیاوازییەكان دەبێت، بەو مانایەش چەمكی دەق لە جیاوازی خوێندنەوەكان و پڕشنگی خەیاڵی خوێنەرەوە دێتە بەرهەم، لێرەدا ئەگەر بەشێكی چەمكی كرانەوە پەیوەندی بە جیاوازییەكانەوە بێت، بەشێكی پەیوەندی بەو هێڵە نادیارەوەیە كە لەوێوە زمان بە دنیامان دەبەستێتەوە. وەك چۆن ئەگەر بەشێكی تێگەیشتنمان بۆ دەق بە ئاستی رۆشنبیریی و پرس و خەیاڵەوە بێت، ئەوە بەشێكی دیكەی پەیوەندی بەوەدایە كە دەق زەمەن ناپەرستێت، وەك چۆن ئامانجێكی دیاریكراویش ناپەرستێت، بەڵكو لە پرسی بەردەوامدا یارییەكانی خۆی درێژە پێدەدات، هەر بەو مانایەش پرۆسەی خوێندنەوەو رەخنە پەیوەندی بەو فەزا ئازادە دایە كە دەقی ئیبداعی لە چاوەڕوانی خوێنەر دەیخاتەوە.

(2)

ئەدەب چییە؟ هەڵبەتە ئەو پرسیارە دەشێ بەردەوام تێڕوانین و جیهانبینی جیاواز بخاتەوە، ئەگەر (سارتەر) ئەو پرسیارە لە كەشفكردنی دنیاو مرۆڤدا كورتبكاتەوە، ئەوە یەكێكی وەك (میلان كۆندیرا) بە هەوڵی كەشفكردنی لایەنە پەنهانەكانی بوونی مرۆڤی دادەنێت (بڕوانە:نقد النقد- تزڤیتان تۆدۆرۆف-ل9) بەو مانایەش ئەدەب چییە دوو جیهانبینی نیشان دەدات، یەكێكیان پەیوەندی بە بابەتخوازییەوەیە، ئەویدیكە بەسەربەخۆیی گوتاری ئەدەبییەوە، یەكێكیان پەیوەندی بە حەقیقەتەوەیە، ئەویدیكە بەحەقیقەتی خودی ئەدەبییەوە، لە نێوان حەقیقەت و حەقیقەتی خودی ئەدەبی، لە نێوان بابەتخوازی و خودێتی، دنیایەك لە ئاڵۆزی و پرسی جیاوازو سنووری جیاوازو رەهەندی جیاواز هەیە، دنیایەك لە تێپەڕاندن و تێنەپەڕاندن، دنیایەك لە دەنگ و دەنگدانەوە.

ئەگەر بابەتخوازی دەنگدانەوەی دنیای دەرەوە بێت، ئەوە خودگەرایی دەنگدانەوەی

وسبەلێکراوەکانی ناوەوەیە، ئەگەر بابەتخوازی ئاشکراکردنی حەقیقەت بێت، ئەوە خودگەرایی گێڕانەوەی حەقیقەتە، لە نێوان ئاشکراکردنی حەقیقەت و گێڕانەوەی حەقیقەت، تێپەڕاندن و تێنەپەڕاندن هەیە، ئەدەب وەك ئیبداع بەردەوام کار لەسەر جوانکردنی پەیوەندی نێوان تێپەڕ و ئەبەدیی دەکات، بەردەوام کار لەسەرپرس و گومان دەکات، بەڵام ئاشکراکردنی حەقیقەت راستی و هەڵەمان نیشان دەدات، ئەگەر راستی خۆی لە ئاوێنەی واقیعدا هەڵگرێتەوە، هەڵە زێتر خۆی لە وەهم و خەیاڵدا دەبینێتەوە، ئەگەر راستی پەیوەندی بە دیدو بۆچوونێکی دیاریکراوەوە هەبێت، هەڵگری واقیعێکی تایبەت بە خۆی بێت، ئەوە ئەدەب خۆی لە رەنگاورەنگیدا هەڵدەگرێتەوە، ئەدەب رەنگاو رەنگی نمایان دەکات، ئەدەب بەشی زۆری وەهم و خەیاڵ و فەنتازیایە، بەڵام نەك بەو مانایەی کە ئەدەب دوورە لە راستی، بەڵکو بە مانایەی کە ئەدەب بڕوای بە یەك رووی راستیی نییە، نەك بەو مانایەی کە ئەدەب بڕوای بە واقیع نییە، بەڵکو بەو مانایەیە کە ئەدەب روویەکی دیکەی واقیعمان نیشان دەدات کە ئێمە لە بەرامبەری نابینایین.

ئەگەر راستی بە شێوەیەکی ئاسۆیی لەگەڵ واقیع رێبکات و زەمەنێکی تایبەت بە خۆی بسازێنێت، ئەوە ئەدەب بە ستوونی دادەبەزێتە نێو واقیعەکان و لە هەموو زەمەنەکان بوونیخۆی دەسەپێنێت، لێرەوە کاتێك (سارتەر) دەڵێت ئەدەب کەشفکردنی مرۆڤ و دنیایە و (میلان کۆندێرا) دەڵێت ئەدەب هەوڵێکە بۆ کەشفکردنی لایەنە شاراوەکانی وجودی مرۆڤ، دوو بۆچوونی جیا دەخەنەوە یەکێکیان بەرەو دیاردە رۆشنبیرییەکان دەچێت، ئەو دیاردانەی کە ژینگەی ئەدەبی و کۆمەڵایەتی دروست دەکەن و دەشێ لەوێوە دەستی لە کەشفکردنی مرۆڤ و دنیادا هەبێت، ئەویدیکە بەرەو بونیادە خودییەکانی ئەدەب شۆڕدەبێتەوەو لەوێوە دەکرێ لایەنە وسبەلێکراوەکان و خەفەکراوەکانی وجودی مرۆڤ کەشف بکات.

لە سەر بنەمای ئەو دوو بۆچوونە دەتوانین بڵێین رەخنە سەرەڕای ناونانە جۆرەکانییەوە، سەرەڕای شەپۆلە مەعریفییە جیا جیاکانیەوە، لە لایەك کار لە سەر ئەنەتۆمی دەق دەکات و بە پێی میتۆدێکی دیاریکراو راڤەکانی خۆی دادەڕێژێت، لەلایەکی دیکە بە مانا نۆێیەکەی لەگەڵ دەق دەکەوێتە دانوستان و بە پێی بۆچوونە جیاوازەکانی خوێنەرو ئاستە جیاکانی خوێنەر دەقێکی دیکەی لێدەکەوێتەوە، واتە لەلایەك بۆ ئاسۆکان و مێژوو دەگەڕێینەوە، لە لایەکی دیکە بە دابەزینی ستوونییەوە پەیوەست دەبێت.

لە نێوانی ئەو دوو دیدە پرسیاری رەخنە چییە؟ رەخنە دەبێت چی بکات؟ ئەگەرچی وەك دوو پرسیاری کۆن دەکەونەوە، بەڵام لە کاتێکدا دەڵێین رەخنە زانستە، بەو مانایە دێت کە ئەدەب هەڵگری مێژووی ئەدەبە، بەو مانایە کە رەخنە مەعریفەیە و بە درێژایی مێژوو هەوڵی پۆلینکردن و ئاشکراکردن و پرۆسیسەکردن و جێبەجێکردنی گریمانکراوە مەعریفییە دیاریکراوەکانی خۆی دەدات، کە دەڵێین رەخنە زانستە بەو مانایە دێت کە سیستەم شوێنی ئاژاوە دەگرێتەوە، بەو مانایە

دێت کە لۆژیکی ئەدەبی و حەقیقەتی دەق و بەهای ئەدەبی و هونەری و شێوەو وەزیفەکان دیاری بکرێن، لە ڕوویەکی دیکەش کە دەڵێین ڕەخنە زانستە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە هەڵەی مەعریفی و هەڵەی میتۆدییەوەش هەیە، چونکە بەردەوام میتۆدەکان لە سەر ئیشکالییەتی میتۆدی بەر لەخۆیان دادەمەزرێن، لێرەوە بەیەکلکانی زانست و ڕەخنە دابڕانی مەعریفیشی لێدەکەوێتەوە، لەوێشەوە میتۆدخوازی دەبێتە کاری ئەکادیمیاو ئەکادیمییەکان، بەڵام ئیبداع بەردەوام کار لەسەر جوانکردنی پەیوەندی نێوان تێپەڕ و تێنەپەڕ دەکات، ململانێی ئەکادیمیاو ئیبداعیش ململانێی تەجاوزکردن و سنووردانانە، ململانێی تێپەڕاندن و بنبەستبوونە، بەڵام ئەمڕۆ لە بەرامبەر ڕەخنە بە مانا کۆنەکەی جۆرێکی دیکە لە دەرکەوتنی خوێنەر دەبینرێت کە سنوور بەندی ناناسێت، جۆرێکی دیکە لە دیدو بۆچوون و گفتوگۆو دانوستان هەیە کە بە میتۆدی دیاریکراو و مەعریفەی سنووردارو تاکایەتیی پیرۆزکراوەوە بەند نییە، ئەویش (بە مانا نوێیەکەی ڕەخنە بە –خوێندنەوە) ناسکراوە.

خوێندنەوەو ڕەخنە لەوێوە لە یەکتر جیادەبنەوە کە ڕەخنە بەردەوام کارکردن بووە لە سنوورەکانی دەق، یان بە مانایەکی دیکە ملکەچی دەسەڵاتی دەق و نووسەر بووە، بەڵام خوێندنەوە گفتوگۆکردنە لەگەڵ دەق و بەشداریکردنی خوێنەرە لە پرۆسەی ئیبداعیدا، خوێندنەوە نوێنەرایەتی دەسەڵاتی خوێنەری هوشیارو شیکارئامێزی لە خۆگرتووە، لە هەمان کاتدا بە گشتی هەوڵدەدا کە لە چوونە نێو چەمکی خوێنەری گشتگیر دووربکەوێتەوە، هەروەك چۆن کار لە هەڵوەشانەوەی هەموو ئەو چەمك و دەستەواژانە دەکات کە دەکەونە دووتوێی دەسەڵاتی دامەزرێنەرانەی دەقەوە، لە لایەکی دیکە ڕەخنە جۆرێك لە ئەرزش و پلە بۆ نووسەرو دەق دادەنێت، بەڵام خوێندنەوە لە سەر بنەمای بیروڕا گۆڕینەوەو دانوستان دروست دەبێت، ڕەخنە دەکەوێتە ژێر سێبەری دەق، خوێندنەوە لە نێوان داهێنەرو خوێنەری داهێنەر داواکانی یەکسانی بەرزکردۆتەوە، ڕەخنە کاری بنەڕەتی خۆی لە نێوان بەرجەستەکردنی ماناو پەیامدا هەڵدەگرێتەوە، خوێندنەوە پرۆسیسەی چێژو ئیستێتیکا دەکات، کار لە سەر دۆزینەوەی مانا جیاوازەکانی دەق دەکات.

بە مانایەکی دیکە داهێنان ئەو کاتە دەردەکەوێت کە ئامادەگی هوشیارانەی خوێنەر بوونی هەبێت، داهێنان بیٚ بەشداریکردنی خوێنەر بوونی لەنگە، کەواتە ئەگەر میتۆدخوازی خانە بەندکردنی ئەدەب و دیاریکردنی سنوورەکانی هونەر بێت، قسەکردن بێت لە سەر دیاریکردنی ماناو پشتگوێخستنی ڕووە جیاوازەکانی دیکە ماناو قسەکردن بێت لە سەر دەق لە میانی مەعریفەو سنوورە دیاریکراوەکانی مەعریفە، ئەوە میتۆدگەرایی لەوێوە بنبەستبوونی خۆی ڕادەگەیەنێت کە ژیان بەردەوام لە کەشفکردن و گەشەکردن و پێشکەوتندایە، بەردەوام لە نوێبوونەوەدایە، دنیای دیکە دەخاتەوە، ئاوازی دیکە دەڵێت، شێوازی دیکە دادەهێنێت، کەواتە ئیتر قسەکردن لە سەر میتۆدو میتۆدگەرای بەشێکی زۆری قسەکردنە لە سەر وەزیفە بە مانا بەرتەسکەکەیەوە، وەك چۆن قسەکردنە لە سەر خانەبەندکردن و پۆلینکردن، وەك چۆن سەیرکردنی ڕەخنە بە پێی میتۆدەکان لە

بچوکترین پێناسەدا پێشێلکردنی مافەکانی خوێنەری لێدەکەوێتەوە، سنووردارکردنی دیدو بۆچوونە جیاوازەکان و قۆرغکردنی فرە رەهەندی و چێژو رووە جیاوازەکانی مانا دەگەیەنێت.

لێرەوە خاڵی بەریەککەوتنی دەسەڵاتی خوێنەرو دەسەڵاتی دەق داهێنانی لیٚ لەدایك دەبێت، خوێنەر بەردەوام بە ئاگایی و جیهانبینی و خەیاڵبینی دۆزینەوەکانی خۆیەوە بەشداری لە داهێنان دەکات، هەر لە سەر ئەو بنەمایەش دەسەڵاتی نووسەر تەنها ئەو ساتە بوونی دەبێت کە لە پرۆسەی نووسینادایە، ئەگینا کە دەق لەدایك دەبێت نووسەر بە مانا (بارت)ییەکەی دەمرێت.(بڕانە/ گۆڤاری سەراب/ژ☹3-4) مەرگی نووسەر-و: ئازاد بەرزنجی.

مەرگی نووسەر مەرگی دەسەڵاتی نووسەرە بە سەر دەسەڵاتی خوێنەردا، ئەو دەسەڵاتەی کە رەخنە سەردەمێك لە سەردەمەکان کاری لەپێناو بەپیرۆزراگرتنی دەکرد، هەروەها دەسەڵاتی دەقیش لەئامادەگی خوێنەری داهێنەرو بە ئاگاو وشیارەوەیە، لەو ساتەی کە دەق توانای گفتوگۆو دانوستانی پێیە، لە دەقی کراوەدایە، ئەو دەقەی کە هەڵگری جیاوازییە بە هەموو ماناکانییەوە.

دواجار دەمەوێت بڵێم ئیبداع و پەڕگیریی هەرگیز بەیەکەوە هەڵناکەن، داهێنان هەمیشە لە جیاوازییەکانەوە خۆی بونیاد دەنێت، لە بڕوابوونی بە جیاوازییەوە فەزا رەنگاورەنگەکانی خۆی دەکاتەوە، بیٚ بڕوابوون بە جیاوازی فرە رەهەندی و چێژو کرانەوە.... داهێنان کورتی دێنێت، بیٚ بڕوابوون بە خوێنەری جیاوازو خەیاڵبینی و چێژو دیدی جیاواز ئیبداع لەنگە، لێرەوە دەشیٚ دووبارە ئاماژە بە جیاوازییەکانی رەخنەو خوێندنەوە بکەین، بەو مانایەی کە رەخنە بە پێی سیستەم و مەعریفەیەکی دیاریکراو کار دەکات، بەڵام خوێندنەوە هاوبەشیکردنی خوێنەرە لە کاری داهێناندا، بەو مانایەش خوێندنەوە داهێنانی دەقێکی دیکەیەو پشت بە خوێنەری داهێنەر دەبەستێت، چونکە وەك (ئەدۆنیس) دەڵێت: فیکری ئیبداعی کە بە نێو جەهلدا گوزەر دەکات، بە قەد جەهل بچووکدەبێتەوە.(بڕوانە:گفتوگۆیەك لەگەڵ ئەدۆنیس/و: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد/دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم-2001.) یەکێك لە گرفتەکانی ئیبداعی کوردی ئەوەیە کە بە نێو جەهلدا تێدەپەڕێت، ئەو قسەیەش لەوێوە دێت کە هەرگیز لە نێو رۆشنبیریی کوردی داهێنان وەك هەبوویەکی سەربەخۆ سەیر نەکراوە، بەڵکو بەردەوام وەك پاشکۆ تەماشا دەکرێت، بە بڕوای من تەماشاکردنی داهێنان وەك پاشکۆ لەوێوە دێت کە بڕوابوون بە جیاوازی هیچ بنەمایەکی رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و سیاسی لەبەر دەستدا نەبێت، لەوێوە کە بڕوابوون بە تەجاوزکردنی بونیادی باو جۆرێکە لە خیانەت.

کاتێك وەك تاك بیروڕایەکی جیاوازت هەیە، ئیتر تۆ بە هەڵگەڕاوە دەژمێردرێت، ئەوەش راستەوخۆ بە بونیادی کۆنی ئایینەوە بەندە، وەك چۆن ئەوە بونیادی کۆنی ئایینییە لە بونیادی سیاسی ئەمرۆماندا رەنگدانەوەی دەبینرێت، بە دیوەکەی دیکەش ئەوە بونیادی سیاسیمانە لە نێو ئەدەب و هونەردا رەنگدەداتەوە، کەواتە کاتێك ئیبداع وەك پاشکۆ سەیر دەکرێت، لە بەرامبەر ئەوە بیروڕاو

بۆچوونی جیاواز وەك كریگرتەو خایین لە قەڵەم دەدرێت، ئەوەش هەمان دووالیزمییەتی ئیماندارو بێئیمانمان بیر دەخاتەوە.

(3)

پەیوەندی رەخنە لەگەڵ رەخنەدا دەكەوێتە دووتوێی پەیوەندی خوێنەر لەگەڵ دەقدا، بەو مانایەش ئەگەرچی خوێندنەوە پێویستە كاری بەرجەستەكردنی چێژو ئیستێتیكا بێت و خۆی لە حوكمدان بەدوور بگرێت، بەڵام بە دیوەكەی دیكەش لە خولیا فیكری و مەعریفی و رۆشنبیرییەكانی دیكە بەدەر نییە.

مەعریفە ئاراستەی بابەت دەكرێت، كەچی حوكم لە رەخنە بە ناوە جیاوازەكانییەوە جگە لە رەخنەی بونیادگەری بەزۆری ئاراستەی ئەو كەسە دەكرێت كە بە كاری بابەتەكە هەڵساوە، بەڵام پەیوەندی دەق و خوێنەر وەك گوتمان لە سەر دانوستان دەوەستێت، پەیوەندییەكی ئیبداعییەو دەقێكی دیكەی ئیبداعی لێدەكەوێتەوە، بەو مانایەی كە دەقی ئیبداعی بە ویستی ئازادانەوە بەندە، كەواتە لەدایكبوونی ئەو دەقە بە دەوری بابەت و حوكمدان ناخولێتەوە، بەڵكو لەسەر گفتوگۆو لێكخشانی فیكریی و مەعریفی خوێنەرو دەق دەوەستێت، لەوێشەوە پرشنگەكانی چێژو ئیستێتیكا درێژە بە یارییە كراوەكان دەدەن، دووبارە لە چاوەڕوانییەكی دیكەدا خۆیان هەڵدەخەن.

دەمەوێت بڵێم پەیوەندی خوێنەرو دەق پەیوەندییەكی كراوەیەو لە سەر دۆزینەوە وەستاوە نەك حوكم، بە ئیستێتیكاو چێژەوە بەندە نەك بابەت، بەو مانایەش زمانی ئەدەبی لە سەر درەوشانەوەی ناوەوەی خۆی رادەبێتەوە، زمانێكە بەردەوام لە نكۆڵیكردنی ماناوە درێژە بە ژیانی ئیستێتیكیانەی خۆی دەدات، چونكە خۆی وەك ئامرازی گواستنەوە ناخاتە روو، بەڵكو بەردەوام لە درەشانەوەی خۆیدا پرشنگ دەداتەوە، لێرەوە ئەدەب لۆژیكەكان تێكدەشكێنێت و لۆژیكی تایبەت بەخۆی دادەهێنێت، لۆژیكی ئەدەبی پەیوەندی راستەوخۆی بە وەهم خەیاڵەوەیە، كەواتە زمانی ئەدەبی دەكەوێتە ئەو دیوو عەقڵەوە، دالێكی رووتە، لەو پەڕی درەوشانەوە وشەكانی بوونی خۆیان لە دەستدەدەن و شیعرییەت دەخەنەوە، شیعرییەتیش چێژ دەرێژێت و چێژیش پەیوەندی تێپەڕو تێنەپەڕ بە جاویدانی دەسپێرێت، هەر لێرەشەوە دەتوانینی ئاماژە بەوە بدەین وەك چۆن حەقیقەتی گشتگیر بوونی نییە، بە هەمان شێوە بڵێین خوێندنەوەی گشتگیریش دەكەوێتە دەرەوەی پرۆسەی داهێنانەوە، لە سەر ئەو بنەمایەش دەشێ خوێنەری گشتگیر بە میتۆدەكانی رەخنەوە پەیوەست بكەین، ئەو پەیوەستكردنەش لەوێوە دێت كە میتۆد وەك گوتمان هەڵگری مەعریفەیەكی دیاریكراوە، هەر لەوێشەوە دەكرێت بە ئایدیۆلۆژیاوە بەندی بكەین.

هەولێر 5/4/2006